Spirit of Bosnia / Duh Bosne
An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

Tuzla moje mladosti, Izmedju dve malte

Vera Mujbegović

Zavičaj je mesto gde smo u sigurnosti roditeljskog doma odrasli, gde smo sticali prva iskustva i saznanja, prve prijatelje i drugove. Ma gde kasnije išli i menjali staništa, taj naš dom, mesto našeg odrastanja, grad ili selo, ostaju nam zauvek epicentar i kozmogonijsko središte sveta.

Svet za sebe, uokviren sa obe strane brdima, otvoren s gornje strane ka Majevici, a sa donje ka dolini Spreče, Tuzla je bila za nas početak i kraj, odredište kome smo težili, ma koliko se od njega udaljili. Vraćanje tom domu i tom zavičaju, koji je temeljito izmenio svoj lik, moguće je samo kroz sećanje i uspomene, kroz zapaženo i u pamćenju zapečaćeno.

U delima velikih pisaca, ljubav i vezanost za rodni grad su naročito naglašeni, pa je tako, na primer, Džems Džojs opisao do detalja svoj rodni grad Dablin sa takvom tačnošću i preciznošću da bi se iz njegovih dela mogao rekonstruisati grad u celini. Iako je Tuzla imala dosta svojih književno nadarenih žitelja, još niko nije pokušao da taj tlocrt rekonstruiše i opiše u njegovoj geofizičkoj konkretnosti, kakav je bio u svojim najboljim danima, jer ga, na žalost, više nema u tom prvobitnom obliku. Upravo zbog činjenice da se grad nije sačuvao, da je delom potonuo, progutan dubinama slanih iskopina, jača motivaciju da se opiše.

Na razmedju izmedju visokih dinarskih planinskih svodova i širokog prostranstva posavsko panonske ravnice, nalazi se dolina Spreče, pitoma kotlina zaklonjena grebenom Majevice od udara vetrova, naseljena još od predistorijskog doba. Spreča, rečica s kratkim imenom nejasnog značenja i porekla, da li otuda što nešto sprečava, ili prosto što je neka vrsta prečice, ili možda što nešto spira – tek smisao njenog naziva ostao je nepoznat.

Dolina Spreče je jezikom stručnjaka „uzdužna depresija dinarskog pravca, duga oko 150 km, a široka 30 km, a umetnuta je upravno na tokove Drine i Bosne. Omedjena je na severoistoku grebenom Majevice, na jugu planinskom grupom Ozren – Javornik, na jugoistoku prevojem Snagovo, pa se ovaj predeo naziva Sprečom, a njegovi stanovnici Sprečaci“. U nekom smislu izdvojeno i zasebno područje, pa ipak povezano i upućeno na svoje zaledje. Sačinjavaju je tri manje oblasti: Gornja Spreča, pri izvoru reke, Tuzlanska kotlina, i donja Spreča, pri ušću u Bosnu. Na prostoru izmedju visokog dinarskog svoda i prostrane panonske ravnice, umereno kontinentalna klima, pa

temperature zimi mnogo brže opadaju, nego što leti rastu. Planinskom prečagom Majevice i grebenom Gučeva, Spreča je zaklonjena od udara košave i severca, nepogode su veoma retke, a grada nema često.

Ako je tačno da je svaka zemlja primorana da bude originalni fenomen (po Emilu Sioranu), onda se može reći da je i svaki grad jednom sazdana, neponovljiva pojava. Tuzla nije bila samo grad i naseobina, ona je bila za nas mnogo više od toga. Tomas Man je pisao o svom rodnom gradu Libeku kao jednom duhovnom konceptu ili obliku života („eine geisteige Lebensform“). Grad je bio naša sudbina, okvir našeg življenja, gde su se ukrštale razne narodnosti, vere i tradicija. Svaki grad ima svoj kolorit, svoje središte i obeležje, bez čega bi bio nešto drugo – to je onaj lični spomenik i znamen po kome se grad prepoznaje. Za Tuzlu je to bio „Hotel Bristol“ i žuta zgrada Gimnazije, kao i zdanje zvano „Barok“. Kada su ta znamenja pala, zbog tonjenja, Tuzla je ostala bez svojih karakterističnih obeležja. Hotel je davao Tuzli pravo gradsko obeležje, jednu otmenu notu i individualnost, a Gimnazija, monumentalna gradjevina na širokom prostoru, sa lepim pogledom, mada malo po strani od gradskog središta, bila je duhovno i kulturno središte. Pozornica na kojoj se odigravao naš život je gradski centar – čaršija. Rudnik, Solana i druge fabrike bile su srce i krvotok celog našeg kraja, a njihov puls na indirektan način uslovljavao je ritam našeg života.

Dok smo u školi učili o raznim dobima: ledeno, gvozdeno, bronzano, kameno doba, za nas je u Tuzli bilo na snazi sumporno doba. Miris ili zadah sumpora pratio nas je od Slane Banje do jedne i druge Malte, pa i preko njih. Naročito je bio jak ujutro i s jeseni, kad padnu guste jesenje magle. Tada se najjače osećao miris sumpora. On nije prijatan, ali ima nešto zdravo u njemu, miris iz slane zemlje. Magla je dolazila iz brdovitog okruženja, a miris sumpora iz zemlje, tako da sam često od kuće do gimnazije išla kroz gustu maglu, koja se postepeno dizala, a presecao je oštri miris sumpora.

Grad je živeo u znaku uglja i soli. To se osećalo na svakom koraku. Najpre ujutro i posle podne nas je budio, a oko jedan ponovo podsećao na radničke smene prodorni zvuk sirene koja je svakodnevno označavala smene u slanim bunarima, u rudnicima. Zvuk sirene postao je za nas nešto što se više i ne primećuje, tek gost koji bi dolazio sa strane, kad bi čuo zvuk sirene, bio bi iznenadjen i pitao se u čudu šta je to sad. Tada bismo primetili da je sirena nešto što čoveka sa strane može da uzbudi i uznemiri.

Svuda po brdima bili su slani bunari, koji su me u ranom detinjstvu jako plašili, ali kasnije ih nisam više ni primećivala. Bilo je to nešto što je sraslo sa našim tlom i okolinom. Približavajući se Kreki mogli su se videti mali vozići koji su se kretali na žičarama i izvlačili ugalj iz dubina, pred zgradom „Ferleze“ mogli su se videti rudari, garavi, sa karabitnim lampama koje su im visile o ramenu, kako stoje i čekaju prozivku. Na Kapiji su sirotinjska deca sa Crvenih Njiva ili Krojčice dolazila sa sepetima uglja koji su prodavali. Ta su deca bila promrzla i uglavnom bosa po najvećoj zimi, a ugalj su nalazili na otvorenim kopovima i skupljali su ga da bi nešto zaradili. Deca u ritama i punim sepetima uglja bila su živi podsetnik o našoj tadašnjoj bedi koju, eto, ugalj može malo da ublaži. Svuda su bili tragovi rudnika, sumporne i slane vode i slanih bunara.

Mnogo toga lepog i zanimljivog krasilo je grad moje mladosti, ali reke, prave reke –

nije bilo. Brčko je bilo na Savi, Zvornik na Drini, Banja Luka, koju je otac često spominjao, na Vrbasu, a Tuzla je imala samo Jalu. Čak ni Spreča nije prolazila kroz Tuzlu, već ju je obilazila. Šta reći o samoj Jali? Bio je to malo veći potok, rečica koja je na nekim mestima imala i dublje virove, gde su se dečaci gnjurali i kupali, i to posle velikih kiša. Jala, na izgled mirna rečica kratkog toka, znala je ponekad da podivlja i posle provale kiša pretvarala se u bujicu koja nosi sve pred sobom. Inače, tekla je polako i sumorno kroz duboko usečeno korito koje je ponegde bilo uredjeno, ali bilo je i delova gde je okolina Jale služila kao smetlište. Tek, niko od nas nije ni pomišljao da bi se u Jali moglo kupati. Malo iznad grada, poviše od Brčanske malte, rečica Solina ulivala se u Jalu. Ona je imala neke svoje razlivene obale pod šljunkom, i za vreme rata kad bazen više nije radio, išli smo na Solinu gde su se mogle bar noge pokvasiti i malo sunčati.

Svaki kvart, naselje ili mahala, bili su za njegove stanovnike svojevrsni „sveti prostor života“. Taj ‚sveti prostor’ imao je svoje središte, svoju vertikalnu osu koja je bila obrazac i odredjivala ponašanje. Zbir ovih svetova, sličnih ali i veoma različitih, činio je celinu našeg grada.

Neka su središta u gradu i neka, sveta mesta’ presecala grad uzduž i popreko, i svojom privlačnom snagom i uticajem dovodili su ljude s raznih strana u jedno novo, zajedničko središte. Takav je bio gradski Korzo, takva je bila Žuta zgrada gimnazije, Slana banja, bazen i druga. Sam grad bio je, kako su tvrdili geografi, veoma blizu tačke koja je činila geografsko središte zemlje.

U mahalama koje se spuštaju niz bregoviti prostor oko grada, kuće su, s malim izuzetkom, od ćerpiča ili šepera, što je bio uobičajeni naziv, ali vrlo malo od cigle. Razlika medju njima bila je u tome što su jedne bile niske „prizemljuše“, sa dve do tri prostorije, a druge kuće „na boj“, što je značilo da kuća ima sprat. Kuće na boj sugerisale su nešto veće blagostanje, imetak i mnogočlanost porodice sa dve do tri generacije i, razume se, veći društveni ugled. Kako su se pružale niz brdo, velikih dvorišta ni bašta nije bilo, samo skromne avlije oko kuće i poneka baštica sa cvećem i drvećem. Kuće su bile gusto nanizane i prolazeći pored njih, osećala se toplina i poziv na gostoprimstvo. Iako se ovim kućama prilazilo grbavom kaldrmom, one su bile bez izuzetka ogradjene drvenom tarabom i ulaznom kapijom. Neki red, toplina i čistoća izbijali su kroz male prozore sa belim, vezenim zavesicama, čisto izribanim žutim daskama na podu i nanulama koje su stajale ispred vrata. Tome je doprinosila i belina kreča kojim su ove kuće svake godine bile okrečene. Niske ograde pored kojih prolazimo, bašte pune jorgovana, hrizantema, okovani prozori, svaki ugao, ulica, radnja, postaju važni delovi našeg dečjeg života. To su nam orijentiri u svakodnevnom životu, deo onog finog tkanja od uspomena i snova koje se zove detinjstvo.

U traganju za skrivenim duhovnim i materijalnim središtem prošlih vremena, malo bi se toga našlo u našoj dragoj Tuzli. Tragovi istorije su zapisani uglavnom u imenima. Ni jednog ostatka nekadašnjih rimskih naseobina, ni jedne iskopine sem imena Salines, ni jedne ćuprije, niti palate iz turskog vakta, osim imena Tuzla.

Naši daleki preci kao da su najviše i najrevnosnije tragali za rudom ili za solju i srebrom, a manje su gradili utvrdjenja i staništa. Ako je i bilo trajnijih gradjevina, one su u toku vekova razorene, zapaljene ili uništene. Vekovima su naši preci pravili kolibe

od blata, trske i trošnog materijala, da bi tek u srednjem veku počeli da grade zgrade od tvrde gradje.

Vreme je na našim prostorima gradilo i razgradjivalo naseobine, koje su bile u službi iskopavanja bogatog blaga iz zemljine utrobe. Od uzvisitog grada Srebrenika i tvrdog grada Dobora na reci Bosni, srećemo se s gradnjom Kule kapetana Gradaščevića u Gradačcu, i tu je otprilike kraj tvrdih staništa koja bi istrajavala nad prolaznošću. Ostali su glasovi, zapisi, predanja i, pre svega, imena i nazivi.

Narod Bosne, od paganskih i starobosanskih vremena sabijen medju svoje visoke planine, „sohe nebeske“, po svojim župama, sa svojim vladarima i „crkvom bosanskom“, stalno na razmedju izmedju Istoka i Zapada, upregnut u ratove za interese okolnih velikih sila. Neurbana, predturska Bosna, sastojala se iz mnoštva sela i malo gradova. Posle počeše da se grade naseobine oko džamija, umesto sela rasutog tipa.

Dolaskom austrougarske uprave, Bosna je bila preko noći gurnuta u svet moderne tehničke civilizacije. Pruge su počele da špartaju zemljom bosanskom, šume su počele da se krče sistematski, a ne divlje, saobraćajnice su povezale gradove i kasabe. Zaustavljene su velike migracije stanovništva koje su u prethodnom vremenu potresale život naroda.

Ne bi se moglo reći da je Tuzla – grad, sabijen sav u jednu dugu glavnu ulicu i gusto naseljene stambene četvrti na padinama okolnih brda, bio neko idealno mesto za dete koje raste i stiče prve utiske. Pa ipak, ako biste zapitali bilo kog od njegovih starosedelaca da li bi menjao mesto svog detinjstva za neko lepše, bogatije, šire i prostranije mesto, svako bi odgovorio negativno – niko se ne bi menjao za Tuzlu, za Tuzlu kakva je bila.

Taj mitski okvir grada, to kozmogonijsko središte sveta za nas, može da bude samo manji grad, ono što se zove provincija koja, bez obzira na svoje mane i poroke, gaji jednu posebnu vrstu zavičajnosti i nostalgije, to je ono što se zove „duša malog grada“, u njemu je sve po meri čoveka, pa i deteta. Sve je pod rukom, može se savladati i okom pregledati, ti diskretni otkucaji srca malog grada, to je ono posebno značenje koje ima provincija u njenom najboljem smislu reči. Ona za nas postaje arhetip, tvrdjava i središte sveta. Sve dimenzije i grada i okoline bliske su čoveku i njegovoj meri.

Ulice, pa i one najmanje, od tri kuće, imale su svoje ime i prezime. Posle prevrata 1918., nova vlast je preimenovala stara imena iz austrijskog perioda i dala je nova, a neka su ostala po starom. Tako su paralelno živeli nazivi, neki još iz turskog vremena, utisnuti u svest gradjana, pa se nikakvim dekretima nisu mogli ukinuti. Bili su to nezvanični nazivi, pored onih zvaničnih koji su bili u službenom opticaju, ali mnogo manje u živom govoru ljudi.

Nazivi ulica bili su ispremetani, istorijski periodi bili su izmešani i razne vladavine su se mogle iščitavati po nazivima ulica. Iako je zvanično ime promenjeno, Capar ulica je zadržala naziv iz austrijskog vakta. Bivši Apel-plac dobio je posle 1918. naziv Vilsonov trg, Glavna ulica dobila je ime Kralja Petra. Ma kako da se neka ulica zvanično nazivala, ljudi su zadržali stare nazive i to je bilo teško menjati. Tabašnice su bile

Tabašnice, Džindić mahala, isto tako, Konjanička ulica, koja odvodi do Tušnja, pa Bolnička ulica koja se pruža prema Bolnici. Mejdan, Brdo, Kula, Mosnik, Borić, bili su toponimi i granični brežuljci našeg grada.

Grad je pratila priča o kozi koju muze „cijela Tuzla“ i nije se moglo nigde doći ni proći, a da neko ne spomene našu čuvenu kozu. Začudila sam se, kad sam u nekim zapisima pročitala da Livnjaci o Guberima mnoge šale iznose i pevaju im: „U Guberu, selu bogatome, devet kuća jednu kozu šćuća (muze), još se hvale da se dobro hrane“. Sličnost je očigledna.

Uobičajena mesta na kojima Tuzlaci zakazuju sastanke su – pred Kinom, na Korzu, na mostu pod Kipovima, na Kapiji, kod Jakuba i slično. Ta mesta su prilično ograničena konfiguracijom grada, protokom rečice Jale i gradskim medjama. Niko neće, razume se, zakazati sastanak pred spomenikom Kralja Aleksandra, ili pred Gradskom Vijećnicom.

Izmedju nostalgične idealizacije habzburškog carstva i krležijanske bespoštedne i pristrasne kritike, dvostruka monarhija nam je ostavila u nasledje i mnogo dobroga. Ogledala se na svakom koraku zaostavština jedne civilizacije i velikog napretka u odnosu na „turski vakat“. Dok su ranije epohe iščezavale brišući tragove svoje prošlosti, spomenici austrijske uprave trajali su i nadživeli su vreme i društvo koje ih je stvorilo.

Putniku namerniku koji bi odnekud prvi put došao u Tuzlu, moglo je biti čudno, ali se u Tuzlu ulazilo ili sa istočne brčanske malte, ili sa zapadne krečanske. Što to više nije ništa značilo, nije bio razlog da Tuzlaci i dalje ljubomorno čuvaju stare nazive i uzimaju ih kao stvarne, iako ih više nema. Grad se nalazio ukopan izmedju dve „Malte“ – one istočne, koja je, kada malte nije više bilo, zadržala naziv „brčanska“, i one zapadne prema Kreki, koja je svoj naziv vremenom izgubila. To su bile neke vrste carine i državne kontrole svih onih koji ulaze u kasabu. U vreme izmedju dva rata, malte su bile daleka prošlost, ali su nazivi ostali kao simboli minulog vremena, ali i kao neka vrsta prirodne granice iza koje grad nije išao mnogo u širinu.

Vojne trupe iz austrijskog doba bile su smeštene na dva kraja izvan grada, ali nedaleko od njega u dva logora – Istočnom i Zapadnom. Ta dva mesta čine medju čitavog gradskog prostora. Ulični pločnik u gradu bio je sačinjen od većih četvrtastih kamenih kocki, unakrsno poredjanih. Devojčice su kredom iscrtavale „školicu“ i igrale se se na „trotoaru“.

Posmatrano spolja, nije se moglo ni naslutiti kakva će biti sudbina Tuzle-grada. Smešten po strani od glavnih puteva, grad je bio nekako zaklonjen. Brzi vozovi nisu prolazili kroz njega, ni pored njega, asfaltnih puteva nije bilo, osim Glavne ulice, autobusi su se probijali preko Snagova ka Zvorniku i dalje za Srbiju. Naša jedina redovna i pouzdana veza sa svetom bila je pruga Tuzla-Doboj, krak koji se kod Doboja odvajao od glavne pruge Sarajevo-Brod. Pa ipak, njegovo industrijsko zaledje, brojno radništvo i centar okruga učinili su da Tuzla, pored svega, postane privlačno i važno središte.

Konfiguracija grada i njene osnovne okosnice, od krivudavih sokaka po okolnim

brdima i brežuljcima, do glavnih magistralnih tokova dužinom grada – sve je to u doba mog detinjstva bilo još nenačeto i u svom, činilo nam se, najboljem i najlepšem izdanju. Kvartovi po brdima i mahale, bili su lepo održavani, krečeni i utonuli u male baštice sa cvećem. Nove zgrade su se zidale duž glavnih ulica, i poneka sasvim nova velika zdanja su se pojavljivala, dok su stara još uvek bila u svome prvobitnom obličju. Tiho iščezavanje grada započeće tek posle rata ubrzanom i preteranom eksploatacijom, iscrpljivanjem slane vode radi proizvodnje soli, ali nekih znakova bilo je već i izmedju dva rata. Čaršijske celine bile su još uvek očuvane i netaknute, zanatske radnjice, često zapuštene i garave, i lepo uredjeni dućani sa šarenom robom, možda i nisu bili preterano lepi, ali nama su se činili kao neki čarobni okvir našeg detinjskog ludovanja. Kuće prizemljuše, u mnogim delovima grada, ostajale su veoma nisko naspram novoizgradjenih kuća na sprat, ali u to vreme niko nije ni pomišljao na njihovo rušenje. One su stajale čvrste i sigurne, mada niske, ali održavane, redovno krečene, sa crnim drvenim krovovima. Soliterska i betonska znamenja novog vremena, koje će tokom posleratnog doba preplaviti tuzlanske prostore, nije moglo da iz našeg pamćenja izbriše stara zdanja koja su na njihovom mestu nekada istrajavala. Inspirativna središta grada, bilo ih je nekoliko – čuvena Kapija, pa pijaca i zgrada Opštine sa njom, po strani pijace čuvena kuća „Barok“, takodje srušena u naletu tonjenja i rušenja, žuta zgrada Gimnazije o kojoj će posebno biti reči, Bristol, magični hotel koji je usred grada dominirao, most sa kipovima kod Tabašnica, crkvena ulica sa klupama i hladovitim krošnjama pod kojima su se šetali i sastajali parovi i počinjale prve ljubavi, a nadasve gradski Korzo, pojava svojstvena gradu uglja i soli, toliko koliko i sam njegov život, nešto što postoji samo u toku dva sata dnevno, pod svetiljkama koje se pale, pa dok ne padne noć, čuveni Trg oslobodjenja gde su se u ranu jesen 1943. vijorile 40 dana jugoslovenska i crvena zastava, dok je cela Evropa grcala u fašističkom mraku.

U detinjstvu je sve izgledalo kao na dohvat ruke. Izvan tog kruga kao da nije bilo ničega. Taj krug poznatih stvari i vidika postepeno i neprimetno se širio, korak po korak, ulica po ulica, dok nismo obuhvatili pogledom ceo grad i okolinu. Ne samo što je naš grad počivao na tradicijama starobosanske države i dveju velikih carevina, a stanovništvo izmešano u uzavrelom „bosanskom loncu“, već je i moja lična sudbina bila vezana za dva sveta – svet mog oca i svet moje majke. Živeti u različitim svetovima, smatram preimućstvom i prednošću nad smirenim i nekonfliktnim bivstvovanjem u svetu homogenizovane ljudske zajednice.

Šta zapravo znači živeti u više svetova – je li to dobro ili loše? Pozitivna sinteza ili nedostatak identiteta? Nisam tada razmišljala na ovaj način, ali znam da sam se dobro osećala kao dete iz dva različita sveta, suočeno sa onim spolja, trećim svetom. Ništa mi nije smetala ni katolička veronauka u Klosteru, ni šaputave molitve moje bake pred kandilom u Debrcu, a ni Kelimei šehadet islamske vjere, što nam ga je predavao efendija Čokić – uz porodični komunistički ambijent. Sve je bilo podjednako zanimljivo, izazovno i novo, a ja sam se provlačila kroz taj labirint verovanja, dogmi i tradicije, ali i predrasuda, slobodno i bez predubedjenja.

Ipak, „dva sveta“, o čemu je moja debrčka Majka govorila, trudila su se da me prisvoje. Stvar je, prosto, bila u tome da li sam ja „naša“ ili „njihova“. Kad sam dolazila leti kod Majke u Debrc, ona je često govorila: „Ti si naša, znaš!“ – ne objašnjavajući šta to „naša“ podrazumeva, iako je meni bilo prilično jasno. Posle u Tuzli, Nena je uzvikivala: „Ma, ti si naša!“ Niko, očigledno, nije mene pitao da li želim da budem

„naša“ ili „njihova“, već su me prisvajali.

Roditelji, svako za sebe, imali su pravo da budu svoji, njih niko nije prisvajao, jer to nije ni bilo moguće. Za moju malu dušu, smatrali su, imaju pravo da se bore, jer ona je podjednako „naša“. Po prirodi stvari, a i mojoj naravi, ja sam se povlačila i pred jednom i pred drugom stranom – nisam želela da budem ni „naša“ ni „njihova“, ma kako da je to bilo teško. U svemu tome bila je barem jedna prednost. Budući da nisam bila izrazito „nečija“, mogla sam sa svakom stranom da saradjujem, tj. svako me je smatrao dovoljno „našom“, da može imati poverenja u mene, ali ni za koga nisam bila dovoljno „njihova“, da bi me smatrali zaista svojom.

Iz Vere Mujbegović: TUZLA MOJE MLADOSTI

Napomena: Vera Mujbegović je rođena 1927. u Zagrebu. Osnovnu školu i gimnaziju je pohađala u Tuzli, gde je živela do 1947. Studirala je filozofiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu od 1947. do 1951., a doktorirala u Ljubljani 1965. sa temom iz novije nemačke istorije. Do 1980. je radila kao naučni saradnik u Institutu za međunarodi radnički pokret u Beogradu.

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.